

ЋИРИЛОМЕТОДИЈЕВСКА ЈЕЗИЧКА ТРАДИЦИЈА И СРПСКИ СРЕДЊОВЕКОВНИ ПОМЕНИЦИ: прелиминарна анализа*

Владимир ПОЛОМАЦ
Универзитет у Крагујевцу (Serbia)

Streszczenie

CYRYLOMETODIAŃSKA TRADYCJA JĘZYKOWA I SERBSKIE
ŚREDNIOWIECZNE TZW. *POMENICY*:
analiza wstępna

Autor ma na celu ustalić w jakim stopniu cyrylometodiańska tradycja w zakresie grafiki i ortografii jest obecna w serbskich średniowiecznych tzw. *pomenikach* (księgi liturgiczne zawierające listę imion zmarłych i żywych zasłużonych osób wymienianych podczas nabożeństwa). Analiza jest przeprowadzona na materiale trzech terytorialnie i chronologicznie zróżnicowanych rękopisów: Pomenik cerkwi św. Piotra Koriszkego (Kosowo i Metohia, XVI w.), Wodniczki pomenik (Czarna góra, XVI w.), Pomenik monasteru w Krusedol (Wojwodina, XVII w.). Autor dochodzi do wniosku, iż badane teksty napisane są językiem serbsko-słowiańskim z minimalnym wpływem ze strony języka ludowego przy pomocy tzw. *ortografii resawskiej*.

1. Уводне напомене

1.1. Предмет овога реферата може се сасвим упрошћено приказати свођењем на два основна питања: прво, шта су српски средњовековни поменици, и друго, шта се може рећи о језичком изразу њиховом. Одговор на прво питање релативно је једноставно дати будући да у српској науци постоји доста дуга традиција испитивања средњовековних поменика као историјских извора (исп. само Новаковић 1875; Стојановић 1890; Даниловић 1994, 1997). Нешто је теже одговорити на друго питање будући да је до данас о овоме жанру средњовековне писмености наше писано веома мало са лингвистичког аспекта (исп. само Целакоски 1992, Грковић 2002). Поуздан одговор може се добити само истраживањем већег броја рукописа, но будући да смо условљени како оквирима симпозијумског излагања, тако и сложеношћу проблематике, овде ћемо се задовољити анализом мањег броја карактеристичних граfiјско-правописних и језичких (фонетских, фонолошких и морфолошких) црта, желећи првенствено да утврдимо у којој је мери ћирилметодијевска

* Рад је урађен у оквиру научног пројекта *Српски језик и друштвена кретања* (148024Д) који финансира Министарство науке Републике Србије.

графичко-правописна и језичка традиција присутна у српским средњовековним поменицима.

2. О српским средњовековним поменицима уопште

2.1. Српски средњовековни поменици представљају богослужбене књиге које су писари састављали за потребе чинодејствовања свештеника у олтару цркве пре почетка Божанствене литургије (на светој Проскомидији) када се распоређује евхаристијски хлеб на дискосу, улива вино у свети путир и помињу имена живих и упокојених хришћана (Лексикон 1999: 551). У средњовековној Србији састављање поменика као богослужбених књига настаје под утицајем Византије у време осамостаљивања државе Немањића. Иако се већ у Хиландарском типикку Светога Саве предвиђа време, начин и доследност читања поменика, састављање се поузданије може везати за XIV век, у време у којем се у српским скрипторијумима ревидирају стари преводи главних црквених текстова (Даниловић 1997: 40). Према мишљењу Стојана Новаковића (1875: 12), првог проучаваоца српских поменика, најстарији рукопис је настао у манастиру Леснову између 1346. и 1354. године. У периоду српске средњовековне државе настали су и Поменик Цркве Богородице Љевишке у Призрену (Радојичић 1940) и Поменик из времена деспота Ђурђа Бранковића (Штављанин-Ђорђевић 1987). Највећи број српских средњовековних поменика настао је у периоду између XVI и XVII века, а до данас је сачувано око четрдесетак рукописа (преглед сачуваних и изгубљених рукописа в. у Даниловић 1997: 38–40).

2.2. На основу садржаја рукописа поменици се могу поделити на (1) проскомидијске или опште поменике цркве или манастира и (2) поменике манастирских приложника (Даниловић 1997: 41). Најстарији проскомидијски поменици коришћени су као богослужбене књиге које су у почетку представљале основне, опште поменике средњовековних српских цркава и манастира. Између XVI и XVII века проскомидијски поменици добијају све више обележја књига у које се уписују манастирски приложници, било да се ради о појединцима или о поменима читавих села, градова и манастира. Будући да је средњовековне поменике по правилу састављало више писара (понекад и неколико десетина) у дужем временском периоду (понекад и у распону од два века), у сачуваним рукописима најчешће се појављују и свечане проскомидије и помени манастирских приложника.

2.3. Структура и садржај српских средњовековних поменика могли би се – према Даниловић 1997: 42 – укратко представити на следећи начин: (1) уводни део поменика или поменички предговор – садржи правила о уписивању у поменик и прописе о читању поменика на проскомидији; (2) владалачки поменик – најрепрезентативнији део поменика који садржи помене чла-

нова српских средњовековних владарских породица са мноштвом титула и епитета уз име; (3) поменик црквених лица – средишњи део поменика који садржи помене највиших духовних достојанственика, монаха, монахиња и мирских свештеника; (4) поменик мирских лица – завршни део поменика који садржи помене властелина и њихових породица, као и обичних мирјана.

3. О правопису и језику српских средњовековних поменика

3.1. Уводне напомене

3.1.1. Највише материјала за испитивање језичког израза српских средњовековних поменика пружају нам уводни делови поменика или поменички предговори. Остали делови поменика – изузев неколико стереотипних формула – садрже само лична имена, те су као такви од примарне важности за нашу историјску антропонимију, а тек секундарно и за нашу историју језика. Овде треба поменути свакако и изразиту важност средњовековних поменика за нашу историјску топономастику, будући да највећи део записа на маргинама рукописа чине топоними, најчешће имена места у којима су монаси сакупљали прилоге за манастир или цркву.

3.1.2. За потребе овога истраживања ексцерпирани смо грађу поменичких предговора трију рукописа различитих временских и територијалних провинијенција: *Кор.* – Поменик хиландарског метоха цркве св. Петра Коришког (XVI век, Косово и Метохија) (о рукопису Мошин 1968–1971 и Катић 1982), од стр. 49а до 52б; *Вод.* – Водичнички поменик (XVI век, Црна Гора) (о рукопису Новаковић 1875: 19–20), од стр. 1а до 2б; и *Круш.* – Поменик манастира Крушедола (XVII век, Војводина) (о рукопису Томић и Војкулеску 1996), од стр. 1а до 4б.

3.2. Напомене о графици и правопису поменичких предговора

3.2.1 Поменички предговори поменутих трију рукописа временски припадају тзв. *послересавском периоду* у коме очекујемо готово доследно чување основних одлика *ресавског правописа*¹. Стога је истраживање графици и правописа у поменичким предговорима трију поменутих рукописа било усмерено најпре на оне црте које су у досадашњој литератури о овом питању означене као ресавске: употреба графеме <ъ>, употреба графеме <ѿ> у функцији обележавања фонеме /и/ у позицији испред /ј/ (тзв. редуковано *и*), обележавање гласовне секвенце [ја] у поствокалском положају помоћу графеме <а>, обележавање гласовне секвенце [је] помоћу графеме <ѣ> или <ѣ>, фреквенција писања графеме <ы> на етимолошком месту, фреквенција употребе ак-

¹ О ресавском правопису в. Недељковић 1965, 1967, 1971, Грицкат 1978; о правопису послересавског периода уп. Јерковић 1970, 1972, 1974.

цената и спирита, употреба новије интерпункције са тачком и запетом, и употреба грчких слова ξ , ψ , ϕ и ν .

3.2.2. Једна од најважнијих одлика рукописа ресавског правописа јесте враћање у употребу графеме <ъ> у предлозима *къ*, *съ* и *къ*, у префиксима *къ-*, *къз-* и *съ-*, као и у заменичким коренима *къс-* и *късак-*. У овим се позицијама полугласник према српскословенској норми изговарао до краја XIV века, а онда и вокализовао (Младеновић 1977: 12).

У сва три испитана поменичка предговора предлог *къ* доследно се пише графемом <ъ> (посебне примере не треба наводити), док се у писању предлога *съ* и *къ* среће колебање: *дебело јер* преовлађује (*съ Кор.* 49б (12, 17), 51б/8, 52а/7, *Вод.* 1б (1, 4, 12, 15, 21), 2б (19, 20), *Круш.* 3б/15, 19, 4а/13, *Ћ Круш.* 1а/6, *къ Круш.* 3а/24), али се налазе и неколики примери писања *танким јером*: *съ Кор.* 51б/10, 52а/8, *Ћ Кор.* 49а/1, *Вод.* 1а/1, *Круш.* 1а/1, *къ Круш.* 3а/12.²

Графема <ъ> знатно преовлађује и у префиксима *къ-* и *съ-* (*танко јер* је забележено у малом броју примера: *БЪПИСАТИ* *Ћ Вод.* 1б/20, *въпрашеть Круш.* 2а/21, *вънѣшнѣх[ъ] Круш.* 2б/5, *въсоуд[ъ] Кор.* 52б/6, *въсоудъ Круш.* 3а/19, 3б/5, 10, *съсоудѣн. Кор.* 50б (18/19), *сърѡднѣкъ Кор.* 51б (1/2), док је у префиксу *къз-* доследно.

Ресавска норма преовлађује и у заменичким коренима *къс-* и *късак-*. И овде су примери са *танким јером* или *пајерком* изоловани: *въсъх[ъ] Кор.* 52б/2, *въсакѣ Круш.* 4б/6, *въсъдн Круш.* 4б/18, *късакѡ Кор.* 49а (5/6).

Поред ових позиција графему <ъ> недоследно налазимо и у везнику *нъ Вод.* 1а/7, 1а/15, 1б/13, *Круш.* 2а/18, 2б/16 (али у *Кор.* *нъ* 49а/2, 49б/15), као и у показној заменици *сън Вод.* 1б/23 (али у *Кор.* *сън* 50а/5).

У мањем броју примера графема <ъ> се налази у позицијама у којима је у духу ресавске правописне норме обичнија употреба *танког јера* или изостанак знака: у једном примеру у префиксу *из-* (*нзъврѣжеть Кор.* 51б/13), у два примера у функцији обележавања вокалног *р* (*дрѣзнеть Кор.* 51а/20, *дрѣжати Круш.* 1а/8), и у неколиким примерима у финалној позицији као маркер краја речи: *прѣдсказахоѡъ. Кор.* 49б/3, *дрѣтвынцѣ Кор.* 49б/20, *трѣпѣнѣцѣ Кор.* 50б/2, *амннѣ Кор.* 52а/11, *Б(0)ГОМЪ Вод.* 1а/1, *творнцѣ Вод.* 1а/11, 1б/5,

² Приликом навођења примера придржавали смо се следећих начела: а) скраћенице под титлом разрешене су у округлим заградама (); б) скраћенице без титли разрешене су у четвртастим заградама []; в) надредна слова су спуштена у ред, што је и обележено вертикалним заградама ||; г) у косим заградама < > дате су приређивачеве интервенције, било да се ради о очигледним писарским грешкама, или реконструисаним облицима; д) нечитка места су обележена тротачком унутар косих заграда (...); њ) уз сваки пример дата је скраћеница рукописа, затим ознака странице рукописа, и на крају број реда на страници.

завндѣніємъ *Вод.* 2б/3, Б(0)Г(0)МѢ *Круш.* 1а/1, еп(н)лск(о)подъ *Круш.* 1б/6, давъ *Круш.* 2б/4, с(вє)щєнникъ *Круш.* 3а (23/24).

3.2.3. У складу са нормом ресавског правописа очекујемо писање графеме <ѣ> у функцији обележавања фонеме /и/ у позицији испред /ј/. Овакав правописни манир спроведен је доследно у *Кор.* и *Вод.*, а у *Круш.* На-лазимо неколико примера у којима се /и/ у поменутој позицији обележава графемом <н>: еклнсндръѡлѡл[ъ] 1б (8/9), еклнсндръхъ 2а/2, параеклнсндръхъ 2а (2/3), днаконѡлѡл[ъ] 4а/13, Нантнємъ 3а/8.

Само илустрације ради наводимо неколике примере из грађе: а) /и/ у позицији испред [ја]: вєл(є)лїа *Кор.* 50а/9, братїа *Кор.* 51а/13, діаконства *Вод.* 1б/4, еклнсндръѡлѡл[ъ] *Круш.* 1б/11, повелєнїа *Круш.* 2а/5, итд.; б) /и/ у позицији испред [је]: авїє *Кор.* 49а (12, 14), 49б/15, бдѣнїє *Кор.* 49б (6/7), вѣзданїє *Кор.* 50а/16, смѣренїємъ *Вод.* 2а (12/13), завндѣніємъ *Вод.* 2б/3, подннанїє *Круш.* 1а/6, прїєтъ *Круш.* 1а/7, царїє *Круш.* 1б/18, запрѣщенїємъ *Круш.* 1б/25, итд.; в) /и/ у позицији испред [ју]: лнтїю *Кор.* 49а (9, 17), 49б (1, 14), *Вод.* 1а (7, 13), 1б/13, *Круш.* 3а/1, прнстрасгїю *Кор.* 51а/12, *Вод.* 2б (7/8), *Круш.* 2а (7/8, 13), ѡставаєнїю *Кор.* 51б (18/19), итд.; г) /и/ у позицији испред [ји]: лнтїн *Кор.* 49б/7, *Вод.* 1б (8, 9), *Круш.* 2б/16, лнтїн *Кор.* 49б/8, братїн *Кор.* 50а/1, итд.

3.2.4. У функцији обележавања гласовне секвенце [ја] – у складу са нормом ресавског правописа – очекујемо графему <ѡ> у иницијалном положају, а графему <а> у поствокалском положају.

У поменичким предговорима сва три испитивана рукописа очекивани правописни манир доследно је спроведен. Једини изузетак представља *Круш.* у коме налазимо само у једном примеру графему <ѡ> у поствокалском положају: настоѡтєлѡ 2а/22.

Само илустрације ради наводимо неколике примере: а) иницијални положај: ѡков *Кор.* 49а/5, ѡкоже *Кор.* 49а/15, *Кор.* 49б/19, *Круш.* 1а/7, 2а/12, 4а/11, 4б (8, 11), итд.; б) поствокалски положај: с(вє)щєннаа *Кор.* 49б (11/12), *Вод.* 1б/11, с(н)нѡположенїа *Кор.* 50а/8, вєл(є)лїа *Кор.* 50а/9, братїа *Кор.* 51а/13, *Вод.* 2б/9, *Круш.* 2б/14, повелѣнїа *Кор.* 51б/2, *Вод.* 2б/15, діаконства *Кор.* 51б/15, *Круш.* 3а/13, 3б/20, братїамъ *Кор.* 51б (16, 20), *Круш.* 3а/18, 3б (8/9, 23), итд.

3.2.5 Приликом обележавања гласовне групе [је] запажа се колебање правописне норме. Поред обележавања графемама <є> или <ѣ> у духу ресавског правописа, у *Кор.* и *Круш.* налазимо и обележавање графемом <ѡ> у духу рашког правописа.

У иницијалном положају у сва три рукописа преовлађује писање графеме <ѣ> у складу са нормом ресавског правописа: єгда *Кор.* 49а/6, *Вод.* 1а/6, 1б/11, *Круш.* 2б/22, 3а, ємоуже *Кор.* 49б/6, єгїдѡ *Кор.* 49б/11, екнл(н)дръѡлѡ *Кор.*

51a/11, елика *Кор.* 51a/13, ѿце *Кор.* 51б/17, *Круш.* 3a/15, итд. Писање графеме <ѣ> у овој позицији углавном се ограничава на облике глагола *јесам*: ѣд(тъ) *Кор.* 49a/5, 50a/5, 51a/10, 51б (5, 11) *Вод.* 1б/22, 2б (7, 17, 21), *Круш.* 2б/10, ѣ *Вод.* 1a/5, ѣсть *Круш.* 4б/11 (само у једном примеру забележено је ѣже *Кор.* 50a/12).

Обележавање гласовне секвенце [је] у медијалном положају помоћу графема <ѣ> или <ѣ> у духу ресавског правописа најдоследније је спроведено у *Вод.* Примери за графему <ѣ> преовлађују (ПОУННАѢМЛ[Ъ] 1a/1, нарицаѣмъ 1a (3/4), твоѣмъ 1б/2, праздѣнѣи 1б/7, поѣмъ 1б/8, бѣваѣт(ь) 1б/11, поѣт 1б/12, итд.), а само у једном примеру је забележена графема <ѣ> у овој позицији: заѣдно 1б/12.

Велики број примера писања графема <ѣ> или <ѣ> у овој позицији налазимо у *Круш.* Примери за <ѣ>: заповѣдаѣмъ 1б/22, запрѣщеніѣмъ 1б/25, извѣраѣтъ 2a/1, прѣданіѣмъ 2a/18, въпрашаѣтъ 2a/21, прошеніѣмъ 2б/7, настоѣщаго 2б/7, итд. Примери за <ѣ>: парекланс(н)арха 2a (2/3), наоученіѣмъ 2a/11, архіеп(н)ск(о)пехъ 2a/20, бѣваѣтъ 2б (22/23), парекланс(н)арха 3a (5/6), помннаѣмидъ 3a/17, възглашаѣтъ 3a/21, помннаѣмын[х]ъ 3б (1/2), помннаѣмымъ 4a/8, итд. Поред наведених примера у овој позицији је у *Круш.* забележено и неколико примера писања графеме <ѣ> у духу рашке правописне школе: пріѣтъ 1a/7, бѣваѣтъ 2б/9, бѣваѣт(ь) 2б/9, Нантнѣмъ 3a/8, твоѣмъ 3б/16, начиннаѣтъ 4a/15.

За обележавање гласовне секвенце [је] у медијалном положају употребљава се у *Кор.* најчешће графема <ѣ> у складу са нормом рашке школе: поѣмъ 49б/7, поѣт 49б/12, постављаѣтъ 49б/16, поѣм[ъ] 49б/18, помннаѣтъ 49б/19, даѣтъ 50a/1, скончѣтъ 51a/4, коѣмъ 51a/13, помннаѣмидъ 51б (19/20), пом(н)лѣѣтъ 52a/18, помноѣт(ь) 52б/8. Нешто је мањи број примера писања графема <ѣ> или <ѣ> у овој позицији: праздѣноѣи 49б/5, послушаніѣмъ 50б/2, трѣпѣніѣмъ 50б/2, смѣреніѣмъ 50б/3, завндѣніѣмъ 51a (6/7), ананіѣмъ 51б/10, помнаѣмын[х]ъ 52a (16/17), пр(н)снопомнаѣмид[х]ъ 52б/3; заѣдно *Кор.* 49б/13, ѣкланс(н)архова 51б/3.

Обележавање гласовне секвенце [је] у финалном положају не разликује се битно од обележавања у медијалном. И овде је стање у *Вод.* најближе ресавској норми: прѣс(вѣ)тыѣ 1a/2, оѣвѣѣ 1a/3, чрѣніѣ 1a/3, авіѣ 1a/10, 1б/13, бдѣніѣ 1б/8, с(вѣ)тыѣ 2a/3, живначѣлныѣ 2a/4, чистѣѣ 2a/5, възданіѣ 2a/8, братіѣ 2a/10, итд.

У *Круш.* преовлађују примери писања графема <ѣ> или <ѣ>: помннаніѣ 1a/6, цр(ь)ков'ныѣ 2a/2, сѣ 2a/9, 3б/15, прнношеніѣ 2б/5, некое 2б/5, лнтіѣ 2б/20, остав'леніѣ 3a/16, братіѣ 3б/4, остав'леніѣ 3б/21, прѣгрѣшеніѣ 4a/1/2, въскр(ь)сеніѣ 4a/7, братіѣ 4б/3; прѣс(вѣ)тыѣ 1a/2, прѣч(н)стіѣ 1б/17, мдріѣ 1б/18, вол'ное 4a/2, невол'ное 4a/2, сѣ 4б/10. Као и у медијалном положају и овде су забележени примери писања графеме <ѣ> у духу рашког правописа: ц(а)рскыѣ 1a/4, с(вѣ)щенныѣ 1a/4,

новыіе 1а/5, прѣч(н)лстыіе 3а/25, вѣсакое 4а/5, црѣковныіе 4б (4/5), вѣсакыіе 4б/6, св(ет)ыіе 4б/10, бесконатныіе 4б (20/21).

У овој позицији у *Кор.* преовлађује писање графемом <ε> : авііе 49а (12, 14), 49б/15, вѣтнііе 49б (6/7), вѣзданііе 50а/16, братііе 50а/19, 52а/17, 52б/5, разсоудженііе 51а/10, вл(аго)л(ло)венііе 51а/18, вѣскр(ь)сенііе 52а/4. У једном је примеру забележено писање и графемом <ε>: прѣч(н)лстііе 52а/15. Као и у медијалном положају и овој позицији је забележено писање графемом <ю> у духу рашког правописа: желііе 50а/6, с(ве)тыіе 50а/10, жнвоначелныіе 50а/10, чнстѣііе 50а/12, погыбѣлныіе 51б/7, вл(а)женныіе 51б (17/18), братііе 52а/17, прѣч(н)лстыіе 52б/2.

3.2.6. У сва три поменичка предговора огледа се тежња за писањем графеме <ы> на етимолошком месту, али се – као што је и очекивано – налазе и одступања у оба могућа правца, писање графеме <ы> на месту етимолошког /и/ (највише у *Кор.*: праздныык 49а/7, праздныыцѣ 49а (9/10), понелд[е]лныык 49а/10, помынают 49а/14, с(ве)щенныык(ь) 49б/16, с(ве)щенныык 50а/1, поменыык 50а/3, вѣзды 50а/18, вѣзырающе 50а/20, сьрѣлдыык 51б (1/2), кныгын 51б/7, распнын 51б/9, понелд[е]лныыка 51б/17, помынаемдын[х] [ь] 52а (16/17), пр(н)лснопомынаемдын[х] [ь] 52б/3; а нешто мање и у *Круш.* и *Вод.*: нашымь *Круш.* 3а/18, лежещын[х] [ь]. *Круш.* 3а/19, праздныыын *Круш.* 4а/6, с(ве)щенныык *Круш.* 4а/13, с(ве)щенныык. *Круш.* 4а/15, глыбынаын *Круш.* 4а/19, сыце *Круш.* 4б/2, вѣзды *Вод.* 2а/10, вѣзырающе *Вод.* 2а/11, распны *Вод.* 2б/20), као и писање графеме <н> на месту етимолошког /ы/ (највише у *Кор.*: монастырь 50б (7, 16/17), землыындын 50б/8, вноградін 50б/17, сьсоудін 50б (17/18), монастыры 51а (1, 14, 18), монастыра 51а/8, безначелныык 52а/8, с(ве)тін[х] [ь] 52а/16, обнтѣлел[х] [ь] 52б/7, селн 52б/8; мање у *Круш.* и *Вод.*: срьбьскныыд [ь]. *Круш.* 1б/7, пр(н)лснод(ѣ)вн 1б/18, монастыроу *Круш.* 2а (22/23), испнтавь *Круш.* 2а/23, млн[х] [ь] *Круш.* 2б/1, испнтно *Круш.* 2б/6, вн *Круш.* 4б/13, вноградн *Вод.* 1б/23, монастырь *Вод.* 2а/16).

3.2.7. У споменицима послересавске епохе очекујемо доследно писање акценатских знакова и спирита, као и употребу новије интерпункције која подразумева писање тачке на доњој линији реда, као и употребу запете.

3.2.7.1. У сва три испитана поменичка предговора акценти и спирити редовно су присутни.

Убедљиво највишу фреквенцију има *оксија*. Наводимо мањи број примера само илустрације ради: храмѣ *Вод.* 1а/2, вл(а)говѣщеніа *Вод.* 1а/2, чрньіе *Вод.* 1а/3, праведныын *Вод.* 1б/1, скончавшійн[х] [ь] *Вод.* 1б/1, выше *Кор.* 49а/3, лнтію 49б/1, хотѣщійн[х] [ь] *Кор.* 50а/2, прнчестныык *Кор.* 50а/7, написати се *Кор.* 50б/1, хотѣще *Кор.* 50б/7, коупнтн *Кор.* 50б/10, валь *Круш.* 1б/24, стронтелемь *Круш.* 2а/3, повеленіа *Круш.* 2а/4, храмѣ *Круш.* 2а/25, лнтію *Круш.* 3а/1, нашн[х] [ь] *Круш.* 3б/3, вьсоудв *Круш.* 3б/10, итд.

Знатно је мање потврда писања *варије*. У великој већини забележених примера овај се акценат налази написан над финалним вокалом или лигатуром: егда *Вод.* 1а/6, 1б/11, *Круш.* 2б/22, 3а/1, или *Вод.* 1а/6, 1б/11, даже *Вод.* 1а/13, *Кор.* 49а/18, еси *Вод.* 1б/2, тогда *Вод.* 1б/12, ндеже *Вод.* 2а/7, ни *Вод.* 2а (9х2), *Кор.* 50а/17, села *Кор.* 49а/3, неді[е]лю *Кор.* 49а/6, егда *Кор.* 49а/6, или *Кор.* 49а/7, 49б/12, бо *Кор.* 49а/8, монастыры *Кор.* 51а/1, монастыра *Круш.* 1а (3/4), ц(а)рскыи *Круш.* 1а/4, новыи *Круш.* 1а/5, неделє *Круш.* 2б/25, твоєи *Круш.* 3а/14, покон *Круш.* 3а/15, бл(а)жен'нѣи *Круш.* 3а/15, его *Круш.* 3б/1, бл(а)гын *Круш.* 3б/7, велі(е)рны *Круш.* 3б/14, итд. У знатно мањем броју примера *варија* је написана на унутрашњем слогу: покон *Вод.* 1б/4, кто *Вод.* 2а/21, 2б/11, 12, подынают *Кор.* 49а/14, подынаеть *Кор.* 49б/19, вышнааго *Кор.* 50а/8, итд.

У малом броју примера забележили смо писање двоструке *варије* (*кендеме*) која се најчешће налази изнад вокалских графема (најчешће <ь> и <ы>) у финалном положају. Наводе се сви примери: ть *Вод.* 1а/7, *Круш.* 2а/23, ты *Вод.* 1б/2, *Круш.* 3б/17, 4а/7, се *Вод.* 1б/10, *Кор.* 49а/5, 49б/10, нды *Вод.* 2а/10, вьсаки *Кор.* 49а/16, нды *Кор.* 50а/19, тын *Кор.* 50б/12, ты *Кор.* 52а/4, х(рст)є *Кор.* 52а/6, *Круш.* 2б/13, съ *Кор.* 52а/8, сы *Круш.* 1б/1, 15, мькь *Круш.* 1б/19, вьписани *Круш.* 2б/14, ѿпоущени *Круш.* 3а/3, канѡлн(ь)скыи *Круш.* 3а/7, зрє *Круш.* 3а/12, истин'ны *Круш.* 3а/25, ѿ(ть)ць *Круш.* 3б/4, зїдїє *Круш.* 3б/23, мы *Круш.* 4а/3, жьбы *Круш.* 4а/18, вькы *Круш.* 4б/22; ређе и у медијалном: сын *Кор.* 50а/5, подынаємыи *Круш.* 4а/8, колнво *Круш.* 4а/21.

Као и двострука *варија* (*кендема*) и *периспомени* се употребљава у малом броју примера, у *Кор.* најчешће над лигатурама (поише *Кор.* 49а/11, поїет се 49б/12, лам'бадою 49б/17, подынаеть 49б/19, дають 50а/1, желек 50а/7, с(вє)тыи 50а/10, живнотел'ныи 50а/10, љже 50а/12, вьзырающе 50а/20, погыбающїи 50б/9, скончат се 51а/4), али и у једном броју ограничених примера (кто *Кор.* 50б/6, нь *Кор.* 49б/2, 15, что *Кор.* 50б/18). У остала два рукописа *периспомени* се налази у малом броју ограничених позиција: горы *Вод.* 1а/3, нъ *Вод.* 1а/7, 15, 1б/13, *Круш.* 2а/18, око *Вод.* 2а/8, оубо *Вод.* 2а/10, кто *Вод.* 2а/15, *Круш.* 2а/10, 25, 2б/4, животѣ *Вод.* 2а/22, что *Вод.* 2а/23, никтоже *Круш.* 2а/4, плѣти *Круш.* 4а/5, гльбынади *Круш.* 4а/19.

Spiritus lenis забележен је у великом броју примера у сва три рукописа. Налази се сам или написан у комбинацији са *оксијом* најчешће на почетку речи изнад вокалских графема и лигатура. Илустрације ради наводимо само мањи део ексцерпираних грађе: оувєіє *Вод.* 1а/3, егда *Вод.* 1а/6, 1б/11, или *Вод.* 1а/6, 1б/11, еси *Вод.* 1б/2, адъ *Вод.* 1а/3, єднна *Вод.* 1б/3, о *Вод.* 1б/5, обычнаа *Вод.* 1б/5, аще *Вод.* 1б/7, анафорѣ *Вод.* 1б/18, об'цини *Вод.* 1б/23, оного *Вод.* 2а/3, іаснѣ *Вод.* 2а/5, оутрѣи *Кор.* 49а/9, оусьпции *Кор.* 49а/14, іакоже *Кор.* 49а/15, ємоуже *Кор.* 49а/6, іако *Кор.* 49б/11, егїда *Кор.* 49б/11, аєіє *Кор.* 49б/15, іакоже *Кор.* 49б/19, ѡбычно *Кор.* 49б/19, анафороу *Кор.* 50а/1, архїєп(н)ск(о)ѡлн[ь] *Круш.* 1б/6,

еп(н)лск(о)подъ Круш. 1б/6, еклансар'хωλμ[ъ] Круш. 1б (8/9), нзбнраетъ Круш. 2а/1, нгвѣменова Круш. 2а/5, ѡставлаетъ Круш. 2б/25, нсходнтъ Круш. 3а/4, итд.

Spiritus asper забележен је у далеко мањем броју примера само у Кор. и Круш. Налази се најчешће написан над вокалском графемом у медијалној позицији: пет'каа Кор. 49а/18, антн Кор. 49б/7, желеѣ Кор. 50а/7, чнстѣе Кор. 50а/12, талло Кор. 50а/14, книга|х|л[ъ] Кор. 50а/15, ндеже Кор. 50а/15, боудетъ Кор. 50а/16, слыша Кор. 50а/17, дѣлы Кор. 50а/20, архїеп(н)лск(о)ωλμ[ъ] Круш. 1б/6, прѣданїемъ Круш. 2а/18, настоещаго Круш. 2б/7, празноуѣмаго Круш. 2б/19, Нантнїемъ Круш. 3а/8, итд.

3.2.7.2. У сва три рукописа у складу са нормом ресавског правописа налазимо новију интерпункцију са тачком на доњој линији и запетом. Док је у Кор. новији правописни манир доследно спроведен, тачку на средини реда налазимо у мањем броју примерима у Круш. и Вод. Примери: антїю · Вод. 1а/7, покон · Вод. 1б/4, обыгнаа · Вод. 1б/5, злоу'тїра · Вод. 1б/6, с(вє)щєнаа · Вод. 1б/11, цр(ь)квє · Вод. 1б/15, подѣннкѣ · Вод. 1б/23, чнстѣе · Вод. 2а/5, вѣзданїе · Вод. 2а/8, вѣзырауѣе · Вод. 2а/11, погыбающнн · Вод. 2а/18, нгвѣменова · Круш. 2а/5, нашымъ · Круш. 3а/18, адъ · Круш. 3б/17, в(о)жє · Круш. 3б/20, колнко · Круш. 4а/21, летоу'р'гїамн · Круш. 4б/12, итд.

3.2.8. За употребу грчких слова поменички предговори истраживаних рукописа пружају мало материјала. Забележени су примери само у Круш.: мазндовн 1а/5, ψαλωμ[ъ] 4а/17, φοινне 2б/25.

3.3. Напомене о језику поменичких предговора

3.3.1. С обзиром на намену и садржај поменичких предговора очекује се употреба српскословенског језика. Истраживање смо ограничили на оне црте које репрезентују фонетску, фонолошку и морфолошку норму српскословенског језика XVI и XVII века (према Јерковић 1984), водећи рачуна, разуме се, и о евентуалним наносима из српског народног језика.

3.3.1.1. Вокалски систем у поменичким предговорима испитиваних рукописа чине следеће јединице: *a, e, u, o, y* + вокално *p* и *l*. Овакав вокалски систем – познато је (Младеновић 1977: 15) – настајао је углавном од XV века а остао је карактеристика српскословенског језика до краја његовог егзистирања у српској култури (до средине XVIII века). Са изузетком вокалног *l* које је на највећем делу штокавског терена замењено са *y*, инвентар вокала српскословенског језика подудара се са стањем у српском народном језику.

Најважнија питања вокализма испитиваних поменичких предговора тичу се гласовне вредности *jata* и *полугласничког знака*.

Сва три рукописа одликује *еквизам*, употреба вокала *e* на месту некадашењег гласа *jat*. О овоме сведоче примери писања графеме <ε> на месту етимолошког *jata* (оувєсїє Вод. 1а/3, по празнице Вод. 1а/8, на оутїрєн Вод. 1а/8,

въ припрате *Вод.* 1б/13, обытелє|х|ѣ|ь *Кор.* 52а/18, обытелн *Круш.* 1а (4/5), въсець *Круш.* 1б/10, 2а/3, с(вє)тєн *Круш.* 1б/14, обытелн *Круш.* 1б/14, кроме *Круш.* 2а/9, по мьз|д|є *Круш.* 2а/13, архїеп(н)|ск(о)пєхъ *Круш.* 2а/20, бл(а)говгод'нє *Круш.* 2б/3, некое *Круш.* 2б/5, съборнє *Круш.* 2б (7/8), недеє *Круш.* 2б/25, зрє *Круш.* 3а/12, обытелє|х|ѣ|ь *Круш.* 3б (5/6), теє *Круш.* 4а/19, обытелн *Круш.* 4б/10, припратє *Круш.* 4а/15), али и случајєви писања графеме <ѣ> на месту етимолошког е: ходѣщїн *Кор.* 49а/13, лам'бадѣ *Кор.* 49а/13, хотѣще *Кор.* 50б/7, нандѣ *Кор.* 51б/14 (3.л. јд. през.), здѣ *Кор.* 52б/6, обрѣшетѣ *Круш.* 4б/14 (2.л. мн. през.).

Облик *повељеније* забележен у *Круш.* (вєзъ повељєнїа 2а/5) не мора нужно представљати *јекавски* рефлекс *јата*. Биће вероватније да је овде у питању облик добијен аналогijом према облицима *умољеније* (ѡмољєнїю 2а 6/7, ѡм(о)лєнїю 2а/12) и *остављеније* (остав'лєнїє 2б/16, остав'лєнїє 3б/21), а не може се сасвим искључити ни могућност регуларног развоја од инфинитива *повелити*, инфинитива који одликује *икавизам* добро познат савременим војвођанским говорима (Ивић 2001: 94), а потврђен и у језику војвођанских писаца XVIII и XIX века (уп. Суботић 1989: 99–100).

Испитивани рукописи показују различито стање у погледу вокализације некадашњег изговорног полугласника. У *Вод.* и *Кор.* нису забележени примери писања графеме <а> на месту некадашњег изговорног полугласника, те се стога поставља питање каква је вредност полугласничког знака у овим рукописима. Будући да су рукописи настали крајем XVI века, а имајући у виду добро познати став А. Младеновића (1977: 17) да је у XVI, XVII и у првој половини XVIII века, употреба слова ѡ у фонетској вредности вокала *а* била, ако не у свим и увек, а оно бар у појединим српскословенским споменицима у великој мери стабилизована, можемо претпоставити да се и у нашим рукописима иза полугласничког знака (најчешће *дебело јер*, а ређе и *танко јер* и *пајерак*) на месту некадашњег изговорног полугласника крије фонетска вредност *а*.

Другачије је у *Круш.* пошто у једном примеру налазимо <а> на месту некадашњег изговорног полугласника (маздн 2а/7, уп. *твзда* у Садник/Ајцет-милер 1955: 57), што недвосмислено сведочи о томе да се и у осталим примерима у којима се на месту некадашњег изговорног полугласника пише неки полугласнички знак (*дебело јер*, *танко јер* или *пајерак*) изговара вокал *а*.

У духу српскословенског језика налази се у сва три испитивана рукописа вокално *л*. Наводимо све малобројне примере: дљжно *Кор.* 49а/5, *Вод.* 1а/5, земљнїндн *Кор.* 50б/8, земљннндн *Вод.* 2а/17, пљтн *Круш.* 4а/5, гљбнандн *Круш.* 4а/19.

3.3.1.2. Инвентар консонаната потврђен у свим испитиваним поменичким предговорима чине следеће јединице: а) сонанти: *в, м, р, л, н, ј, љ, њ*; б) опструенти: ба) експлозивни: *к, п, т, б, г, д*; бб) африкате: *ц, ч*; бв) фрика-

тиви: *с, з, ж, ш, х*. Овоме списку треба додати и африкате *ћ* и *ђ* које су потврђене у позајмленицама само у *Круш.* (кисаром' 1б (7/8), архагг(ε)ловомъ 3а (9/10)), као и фрикатив *ф* који је потврђен у *Вод.* и *Кор.* опет само у позајмленицама (анафороу *Кор.* 50а/1, сам'фириоу *Кор.* 51б/10, анафорв *Вод.* 2б/19, сам'фириоу *Вод.* 2б/21). Африката *м* није потврђена, а нису забележени ни примери губљења фрикатива *х*.

Група *въ(-)* као једна од одлика српскословенског језика доследно је заступљена у *Вод.* и *Кор.*, а у *Круш.* у два примера налазимо и *у(-)* као нанос из народног језика: оуписав 2а/15, оу 4а/6.

Ни у једном од испитиваних рукописа нисмо нашли на промену *-л(-)>-о(-)*. Како сведоче малобројни примери чува се норма српскословенског језика: прѣставнѣ *Вод.* 2б/5, разлоу'нѣ *Вод.* 2б/5, дрѣзнѣ *Круш.* 2а (10/11), потроу'днѣ *Круш.* 2б/3.

Српскословенска норма огледа се и у доследном чувању сугласничких група *шт* и *жд*: поюѣ *Кор.* 49а/11, ходѣщїи *Кор.* 49а/13, аѣ *Кор.* 49б/5, хотещїи *Вод.* 1б/22, желеющїи [ъ] *Вод.* 2а/1, ноѣ *Вод.* 2а/14, помощїю *Круш.* 1б/17, прѣждѣ *Кор.* 49б/11, 52б/5, *Вод.* 1б/11, *Круш.* 2б/23, 3б/3, 4а (11, 12, 21), 4б/8, разсоу'ждѣнїе *Кор.* 51а/10, такождѣ *Кор.* 51а/15, *Вод.* 2б/10, рассоу'ждѣнїе *Вод.* 2б (7, 20), Такождѣ *Круш.* 2б/21, итд, као и у одсуству промене промене *(-)шт-* у *(-)шт-* : что *Кор.* 50б/18, *Вод.* 2а/23, чѣтѣ *Кор.* 49б (9/10), чѣтѣ *Вод.* 1б/10, чѣтѣ *Круш.* 3а/20, 3б/22.

Нису забележени примери метатезе сугласничких група *кт-* и *вс-*. Српскословенска норма доследно је спроведена: кто *Кор.* 50б/7, 15, 51а/17, 19, 51б/12, *Вод.* 2а (15, 21), 2б (12, 13, 22), *Круш.* 2а (10, 25), 2б/4, никтоже *Круш.* 2а/4; примере за групу *вс-* в. у т. 3.2.2.

У складу са српскословенском нормом налазимо групу *чр* у *Вод.*: чрнїе горы 1а/3, чрнїцв 2б/2.

Колебање у обележавању групе *-зѣн-* сведочи о изговору у духу српског народног језика (*-зн-*): праздѣнїи *Кор.* 49а/7, праздѣнїиѣ *Кор.* 49а (9/10), праздѣноуѣи *Кор.* 49б/5, праздѣнїи *Вод.* 1а/6, праздѣнѣи *Вод.* 1б/7, праздѣнїи *Круш.* 2б/18, праздѣнїи *Круш.* 4а/6; али и празноуѣаго *Круш.* 2б/19, празнїи *Вод.* 1а/9.

У сва три поменичка предговора – у складу са српскословенском нормом – забележени су нејотовани облици глагола *наћи*: наѣтѣ *Вод.* 2б/24, наѣѣ *Кор.* 51б/14, наѣтїи *Круш.* 3а/8.

3.3.1.3. У облику лок. јд. именица некадашњих *-о-* основа м. и с. р. Налазимо примере са новијим наставком *-у* пореклом из српског народног језика (по часв *Вод.* 1а (8/9), по ѡпвств *Вод.* 1а/12, 1б/14, по часоу *Вод.* 1а/13, по редоу *Кор.* 49б/9, въсоу'д[оу] *Круш.* 3б/24, въсоу'д[оу] *Кор.* 52б/6, въсоу'дв *Круш.* 3а/19, 3б/5,

10, въ поменикъ *Круш.* 4а/23), али и старије стање са наставком *-e* (< -ѣ): въ мѣстѣ *Вод.* 1а/3, по празнице *Вод.* 1а/8, въ жикотѣ *Вод.* 2а/22, *Кор.* 5б (15/16), по праздѣнницѣ *Кор.* 49а (9/10). Именице некадашњих *-jo-* основа м. и с. р. Показују различито стање у овом облику: у м.р. налазимо старије стање са наставком *-и* (монастырн *Вод.* 2б (1, 9, 11), въ монастыры *Кор.* 51а (1, 14, 18)), а у с. р. новије облике са наставком *-у*: по змоленію *Круш.* 2а (6/7), по прнстрастію *Вод.* 2б (7/8), *Кор.* 51а/12, *Круш.* 2а (7/8, 13), по зм(о)ленію *Круш.* 2а/12.

Иновације из народних говора нису забележене у множинским падежима именица м. и с. р. некадашњих *-о-* и *-jo-* основа. У ген. мн. некадашњих *-о-* основа м. и с. р. нема трагова наставка *-а* из српског народног језика, већ као што је и очекивано доследно налазимо *-ø*: бл(а)гъ *Вод.* 2а/1, *Кор.* 50а/7, *Круш.* 1б (20/21), сьродникъ *Вод.* 2б/14, *Кор.* 51б (1/2), ѿ(ь)ць *Кор.* 52а/17, 52б/5, *Круш.* 2а/10, 3б/4, ктнторъ *Кор.* 52б/4, мвкъ *Круш.* 1б/19, ктнторъ *Круш.* 3б/2, рабъ *Круш.* 3б/19. Старији наставак *-и* (<ѣ) налазимо и у акуз. мн. м. р.: вноградн *Вод.* 2а/23, вноградн *Кор.* 50б/17, сьсоуды *Вод.* 2а/23, сьсоудн *Кор.* 50б (17/18), вѣкы *Круш.* 4б/23). Забележен је велики број примера са старијим наставцима *-ом* и *-ем* у дат. мн. именица *-о-* и *-jo-* основа: архіеп(н)лск(о)ѡлѡл[ъ] *Круш.* 1б/6, еп(н)лск(о)помъ *Круш.* 1б/6, еклансархѡлѡл[ъ] *Круш.* 1б (7/8), нконоломъ *Круш.* 1б/9, монахѡлѡл[ъ] *Круш.* 1б/9, хр(н)лстїанѡлѡл[ъ] *Круш.* 1б/11, ѡ(ть)цель *Кор.* 51б (15, 20), *Круш.* 3а/9, кралекъ *Круш.* 1б/5, ц(ар)ель *Круш.* 1б/6, вѣл'цель *Круш.* 1б/9, жителеѡлѡл[ъ] *Круш.* 1б/11, о(ть)цель *Круш.* 3а/18, 3б/23, итд. Кршење прегласа забележено је у примеру ксарѡлъ *Круш.* 1б (7/8).

Старији наставак *-и* (<ѣ) и *-ех* (<ѣхъ) забележени су и у инстр. и лок. мн. именица м. и с. р.: съ д(с)хы *Вод.* 1б/1, дѣлы *Вод.* 2а/11, *Кор.* 50а/20; кт[н]торѣл[ъ] *Круш.* 2а/20, архіеп(н)лск(о)пехъ *Круш.* 2а/20. Према *-о-* и *-jo-* основама и именице некадашњих консонантских основа м. р. преузимају наставке *-ом* и *-ем* у дат. мн. и *-ех* у лок. мн.: властелѡлѡл[ъ] *Круш.* 1б/8, слоужителекъ *Круш.* 1б (11/12), стронтелекъ *Круш.* 2а/3; въ д(ь)нехъ *Круш.* 3а/2.

Забележен је старији облик ген. јд. са наставком *-у* код именица некадашњих *-и-* основа м. р.: дѡмѡлѡл *Круш.* 1а/1.

Облици именице *господ* забележени су и по промени некадашњих *-i-* основа г(оспод)н *Круш.* 3а/23 (вок. јд.), али и по промени *-о-* основа г(оспод)а *Круш.* 1б/23 (ген. јд.), г(оспод)ѡу *Круш.* 4а/2 (дат.јд.).

Именице с. р. некадашњих консонантних промена посведочене су у два примера у облику лок. јд. са наставком *-и*: ѡ ндени *Круш.* 1б/23, по ндени *Круш.* 2б/14.

У деklinацији именица ж. р. некадашњих *-а-* основа у ген. и инстр. јд. налазимо српскословенске наставке *-и* (<ѣ) (горы *Вод.* 1а/3, ст[н]л[н]ры *Вод.* 1б/8, *Кор.* 49б/7, м(о)л(н)твы *Вод.* 1б/9, пр(н)лснод(ѣ)кы *Круш.* 1а/3, пр(н)лснод(ѣ)кн

Круш. 1б/18, славјен *Круш.* 2а/1, ѿ сѹботи *Круш.* 2б/24, слоужбы *Круш.* 4б/4) и -оју (<ојѣж) (съ ламбадою *Вод.* 1б/15, самфирою *Вод.* 2б/20, съ ламбадою *Кор.* 49б/17, самфирою *Кор.* 51б/10). У лок. јд. -а- основа преовлађује српскословенски наставак -е (<-ѣ) (въ припратѣ *Вод.* 1а/12, *Кор.* 49б/14, въ припратѣ *Вод.* 1б/13, *Круш.* 4а/15, по мѣздѣ *Круш.* 2б/13), али у једном примеру забележен је и наставак -и у духу српског народног језика: по мѣздѣ *Круш.* 2а/7. Старији форму лок. јд. имају и именице -ја- основа: на литѣн *Вод.* 1б/12, *Кор.* 49б/7.

Облици множинских падежа именица ж. р. некадашњих -а- и -ја- основа доследно представљају српскословенску норму. У ген. мн. -а- основа налазимо -ѡ (книгы *Вод.* 2б/17, *Кор.* 51б/6, господѣ|ѣ] *Круш.* 4б/9), код -ја- основа -и (братѣн *Круш.* 2б/2), у дат. мн. -а/ја- основа -ам (братѣмъ *Кор.* 51б/16, 20, *Круш.* 3а/18, 3б (9/10), 3б/23, господѣмъ *Круш.* 1б/3), у акуз. мн. -а- основа -и (книгы *Вод.* 2б/18, книгын *Кор.* 51б/7, сѹботи *Круш.* 4б/6), у инстр. мн. -а- основа -ами (м(о)л(н)твами *Вод.* 2а/13, *Кор.* 50б/3, 52а (14/15), 52б (1/2), *Круш.* 1б/17, 3б/25, глѣбынами *Круш.* 4а/19, летоурѣями *Круш.* 4б/12), а у лок. мн. -а- основа -ах (книгахъ *Вод.* 2а/7, *Кор.* книгалѣ|ѣ] 50а/15, книгахъ *Круш.* 1б/16, г(о)лѣподахъ *Круш.* 19/20).

Именице ж. р. -и- основа у инстр. јд. налазимо са српскословенским наставком -ију (<-иѣж) (помощію *Круш.* 1б/17, властію *Круш.* 1б/24), а у лок. мн. са српскословенским наставком -ех (въ обители|ѣ] *Кор.* 52а/18, въ обитѣ-лѣ|ѣ] *Кор.* 52б/7, въ обители|ѣ] *Круш.* 3б (5/6)), који је добијен аналошки према именицама м. р. -о- основа.

3.3.1.4. Српскословенска норма доследно се поштује у деklinацији придевских заменица и придева одређеног вида.

У ген. јд. м. р. доследно налазимо српскословенске облике са формантом -го: оного *Вод.* 2а/3, *Кор.* 50а/9, оног|о] *Вод.* 2а/18, нашего *Круш.* 1б/23, с(в)ѣт(а)го *Вод.* 1а (2, 10), 1б/8, *Кор.* 49а/12, 49б (1, 8, 18), *Круш.* 1б/12, н(ѣ)б(ѣ)снааго *Вод.* 2а/18, вышнааго *Кор.* 50а/8, н(ѣ)б(ѣ)снааго *Кор.* 50б/10, цр(ь)ков'наго *Круш.* 2б/1, итд.

Српскословенски наставак -ије (<-иѣ) доследно је заступљен у истом облику ж. р.: прѣс(в)ѣтые *Вод.* 1а/2, чрѣніе *Вод.* 1а/3, с(в)ѣтые *Вод.* 2а/3, *Кор.* 50а/10, живнотелные *Вод.* 2а/4, живнотел'ные *Кор.* 50б/10, бл(а)женные *Кор.* 51а (17/18), прѣч(н)лѣтїе *Кор.* 52а/15, прѣч(н)лѣтїе *Кор.* 52б/2, прѣс(в)ѣтые *Круш.* 1а/2, ц(а)рлѣкыне *Круш.* 1а/4, с(в)ѣщенныне *Круш.* 1а/4, цр(ь)ков'ныне *Круш.* 2а/2, црѣков'ныне *Круш.* 4б (4/5), итд.

У облик дат. јд. м.р. придева одређеног вида доследно налазимо српскословенски наставак -ому: с(в)ѣт(о)моу *Кор.* 49а/1, *Круш.* 2б/5, вол'номоу *Кор.* 52а (2/3, 3), вѣсакомъ *Круш.* 1б/7, с(в)ѣщ'нигьскомъ *Круш.* 1б/7, с(в)ѣтому *Круш.* 2а (22, 25), итд.

Српскословенски наставак *-ej* доследно је заступљен у лок. јд. придева ж. р.: с(ве)тен *Круш.* 1б/14, велицѣн *Круш.* 3а/14, цр(ь)ков'нѣн *Круш.* 4а/14.

Од множинских облика поменућемо акуз. ж.р. са наставком *-ије* (< *-ыиа*) (вѣ погыбѣл'ныѣ *Вод.* 2б (18/19), вѣ погыбѣл'ныѣ *Кор.* 51б/6, на вѣсакыѣ *Круш.* 4б/6, вѣ бесконат'ныѣ *Круш.* 4б (20/21) и инстр. м. р. са наставком *-ими* (праведныи *Вод.* 1б/1, с(ве)тыи *Вод.* 1б/4, *Круш.* 3б/19, бл(а)гыи *Вод.* 2а/11, земльныи *Вод.* 2а/17, тлѣныи *Вод.* 2а/17, *Кор.* 50б/8, бл(а)гыи *Кор.* 50б/1, земльнии *Кор.* 50б/8).

3.3.1.5. У облицима глагола преовлађује српскословенска норма, а забележен је и мали број примера који представљају нанос из народног језика.

У облику 3. л. јд. презента потврђен је велики број примера са српскословенским наставком *-т:* слоучит се *Вод.* 1а/6, *Кор.* 49а (6/7), *Кор.* 50б/20, бываѣт(ь) *Вод.* 1б/11, поставлаѣт се *Вод.* 1б/14, подинаѣт(ь) *Вод.* 1б/16, даѣт *Вод.* 1б/18, боудѣт *Вод.* 2а (6, 8), *Кор.* 50а/16, приложитѣ *Вод.* 2а/16, хоѣт(ь) *Вод.* 2а/22, дал(ть) *Вод.* 2а/22, 2б/12, вѣпншеѣт(ь) *Вод.* 2а/25, сълоучит се *Вод.* 2а/25, нидатѣ *Вод.* 2б/19, *Кор.* 51б/7, наидѣт *Вод.* 2б/24, поставлаѣт се *Кор.* 49б/16, подинаѣтѣ *Кор.* 49б/19, даѣтѣ *Кор.* 50а/1, приложит(ь) *Кор.* 50б/6, скончат се *Кор.* 51а/4, подаѣт(ть) *Кор.* 51а/18, дрѣзнѣтѣ *Кор.* 51а/20, потрѣдет се *Круш.* 1б/13, изѣвет се *Круш.* 1б (19/20), полоучѣтѣ *Круш.* 1б/20, изѣветѣ *Круш.* 2а/1, дрѣзнѣтѣ *Круш.* 2а (4/5, 9), насаѣднѣтѣ *Круш.* 2а/16, вѣпрашаѣтѣ *Круш.* 2а/21, бл(а)говолнѣтѣ *Круш.* 2а/21, настанѣтѣ *Круш.* 2б/18, нсходитѣ *Круш.* 3а/4, итд. У знатно мањем броју примера овај облик је без наставка *-т*, као и у српском народном језику: вѣпнше *Кор.* 50б/19, *Кор.* 51а/19, 51б (6/7), наидѣ *Кор.* 51б/14, принесе *Круш.* 2б/6, зрѣ *Круш.* 3а/12.

Српскословенски облици преовлађују и у 3. л. мн. презента: подинают се *Вод.* 1а/11, боудѣт(ь) *Вод.* 2а/6, вѣпнсеют се *Вод.* 2а/19, се подинаютѣ *Вод.* 2а (20/21), прѣставлают(ь) *Вод.* 2б/9, се погрнѣютѣ *Вод.* 2б/11, помынают се *Кор.* 49а/14, боудѣт(ь) *Кор.* 50а/14, вѣпнсеют се *Кор.* 50а (11/12), подинаютѣ *Кор.* 50б (13/14), прѣставлаютѣ *Кор.* 51а (13/14), вѣпнсеютѣ *Кор.* 51а/15, напншоут се *Круш.* 1б/16, рекоутѣ *Круш.* 3б/8, итд. Наставак у духу српског народног језика забележен је у мањем броју примера: вѣпнсею *Кор.* 51а/16, погрнѣю *Кор.* 51а/17, чѣт'тоу *Круш.* 4а/20.

У 1. л. мн. презента тематских глагола преовлађује наставак *-и* у духу српскословенског језика (поуинѣиѣи[ѣ] *Вод.* 1а/1, творидѣ *Вод.* 1а/7, 1б/13, *Кор.* 49а/8, *Круш.* 1а/6, гредѣмѣ *Вод.* 1а/9, *Кор.* 49а/11, творидѣ *Вод.* 1а/11, 1б/5, г(лаго)лѣмѣ *Вод.* 1а/14, творидѣ[ѣ] *Вод.* 1б/7, чѣтедѣ *Кор.* 49б (9/10), запоувѣдаѣмѣ *Круш.* 1б/22, итд.), а као и у 3. л. јд./мн. и овде налазимо изоловане примере огрешења о српскословенску норму: наставак *-мо* представља нанос из српског народног језика (вѣз'нламо *Кор.* 52а/7, вѣз'нламо *Круш.* 4а/9).

Међу забележеним облицима аориста преовлађују примери за 3. л. јд.: видѣ *Вод.* 2а (8/9), *Кор.* 50а/17, слыша *Вод.* 2а/9, *Кор.* 50а/17, възыде *Вод.* 2а/10, прѣдсказа *Кор.* 49а/15, възыде *Кор.* 50а/18, прѣстави *Кор.* 51а (8/9). У једном примеру налазимо и облик 1. л. мн.: прѣдсказахомъ *Кор.* 49б/3.

Једна од најзначајнијих одлика српскословенске конјугације је чување партиципа. У поменичким предговорима испитиваних рукописа највишу фреквенцију има партицип презента активни: поюще *Вод.* 1а/9, хотещіиѣ *Вод.* 1б/20, хотещіиѣ *Вод.* 1б/22, желяющіиѣ *Вод.* 2а/1, възырающе *Вод.* 2а/11, хотеще *Вод.* 2а (16/17), погыбающіиѣ *Вод.* 2а/18, ненжднвѣщаго *Вод.* 2а/19, поюще *Кор.* 49а/11, възырающе *Кор.* 50а/20, подншлающе *Кор.* 50б/5, хотѣще *Кор.* 50б/7, погыбающіиѣ *Кор.* 50б/9, ненжднвоуѣщаго *Кор.* 50б (10/11), слоужещіиѣ *Круш.* 2а/25, настоѣщаго *Круш.* 2б/7, итд. Нешто је мање примера употребе партиципа претерита активног: многопотроуднвш *Вод.* 2б/1, оуспѣшн *Кор.* 49а/14, почнв'шнѣ *Кор.* 52б/5, рек'шнѣ *Вод.* 2б (19/20), рек'шнѣ *Кор.* 51б/8, итд. Посебно су интересантни млађи облици партиципа претерита активног из *Круш.* (оуписав 2а/15, испитавъ 2а/23, давъ 2б/4, поменъвъ 4а/22), чија употреба – према речима В. Јерковић (1984: 64) – указује на приближавање српскословенског језичког израза народном језику. Забележени су и карактеристични облици партиципа презента пасивног: нарицаемѣѣ *Вод.* 1а (3/4), вѣдомо *Вод.* 1б/10, *Кор.* 49б/10, подннаемѣѣ *Кор.* 51а (19/20), носнѣѣ *Круш.* 3а/5, итд.

Забележено је неколико примера 3. л. јд. футура егзактног (боудет се разлоучнѣ *Вод.* 2б/5, (боудет се) прѣставнѣ *Вод.* 2б/6, боудет се разлоучнѣ *Кор.* 51а/7, потроуднѣ се вѣдетъ *Круш.* 2б (3/4)), као и један пример употребе потенцијала ѡще ли би кто дрѣзнѣѣ *Круш.* 2а (10/11), и то млађег облика.

4. Закључне напомене

Ако изузмемо минималне разлике међу појединачним рукописима, истраживање спроведено у овом раду показало је да су уводни делови српских средњовековних поменика писани високо нормираним ресавским правописом (што је и очекивано с обиром на хронологију настанка рукописа), и српскословенским језиком XVI–XVII века, са мањим бројем наноса из српског народног језика (што је и очекивано с обзиром на жанр, односно на садржај и намену рукописа). Будући да је садржај уводних делова типски, а да већина сачуваних рукописа – као што смо већ поменули – потиче из XVI и XVII века, овакву ситуацију очекујемо и у осталим рукописима. Ипак, за доношење синтетичких закључака неопходно је анализирати и уводне делове осталих рукописа. На крају, поред анализе графијско-правописних и језичких одлика уводних делова поменика, неопходно је анализирати и остале делове, посебно и са ономастичког аспекта, чиме би се створили услови да нам овај –

са лингвистичког аспекта – до сада мало познат жанр наше средњовековне писмености буде потпуније осветљен.

ИЗВОРИ:

Вод. – *Водичнички поменик*, Архив САНУ, бр. 32.

Кор. – *Поменик хиландарског метоха цркве св. Петра Коришког*, Архив САНУ, бр. 123.

Круш. – *Поменик манастира Крушедола* (фототипско издање, приредили Миле Томић и Мирча Војкулеску, Београд/Нови Сад, САНУ/Народна библиотека Србије/Матица српска, 1996).

ЛИТЕРАТУРА:

Грицкат 1978: Ирена Грицкат, „Одлике ресавске редакције у старијим преписима Душа-новог законика“, *Јужнословенски филолог*, бр. XXXIV, Београд, стр. 111–147.

Грковић 2002: Милица Грковић, „Значај Поменика манастира Раче за историју језика и ономастику“, у: *Рачански зборник*, бр. VII, Бајина Башта, стр. 37–48.

Даниловић 1994: Драгољуб Даниловић, *Стари српски поменици*, Магистарски рад у рукопису, Филозофски факултет, Београд.

Даниловић 1997: Драгољуб Даниловић, „Стари српски поменици“, у: *Старине Косова и Метохије*, бр. X, Београд, стр. 37–48.

Ивић 2001: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, приредио Драгољуб Петровић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци/Нови Сад.

Јерковић 1970: Вера Јерковић, „Два четворојеванђеља штампара Мардарија из Мркшине Цркве“, *Прилози проучавању језика*, бр. 6, Нови Сад, стр. 1–17.

Јерковић 1972: Вера Јерковић, „Цветни триод штампара Мардарија из Мркшине Цркве“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XV/1, Нови Сад, стр. 89–104.

Јерковић 1974: Вера Јерковић, „Ортографија *Житија св. Симеона* од св. Саве“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XVII/1, Нови Сад, стр. 103–119.

Јерковић 1984: Вера Јерковић, „Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему“, *Југословенски семинар за стране слависте*, бр. 33–34, Задар, стр. 55–65.

Јерковић 2004: Вера Јерковић, „О транскрипцији српскословенских текстова“, у: *Предавања из историје језика*, Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад, стр. 70–86.

Јовановић 1990: Томислав Јовановић, „Пећки поменик и патријарх Пајсије“, у: *Археографски прилози*, бр. XII, Београд, стр. 243–248.

Катић 1982: Реља В. Катић, „Поменик хиландарском метоха цркве св. Петра Коришког“, у: *Археографски прилози*, књ. IV, Београд, стр. 147–161.

Лексикон 1999: *Лексикон српског средњег века (приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић)*, Knowledge, Београд.

Младеновић 1977: Александар Младеновић, „Напомене о српскословенском језику“, у: *Зборник за филологију и лингвистику*, бр. XX/2, Нови Сад, стр. 1–22.

Мошин 1968–1971: Владимир Мошин, *Служба и житије св. Петра Коришког с Коришким помеником у рукопису САНУ бр. 123*, у: *Старине Косова и Метохије*, бр. IV–V, Београд, стр. 151–159.

Недељковић 1965: Олга Недељковић, „Правопис ресавске школе и Константин Филозоф“, у: *Српска књижевност у књижевној критици. Стара српска књижевност*, Београд, стр. 467–475.

Недељковић 1967: Олга Недељковић, „Знаки удареније в сербских доресавских рукописах“, *Slavia*, XXXVII, Praha, seš. 1, 24–32.

Недељковић 1971: Олга Недељковић, „Проблем рађања ресавског правописа и повеље из доба кнеза Лазара“, у: *Зборник радова О кнезу Лазару*, Крушевац, стр. 243–254.

- Новаковић 1875:** Стојан Новаковић, *Српски поменици XV–XVIII века*, Београд.
- Радојичић 1940:** Ђорђе Сп. Радојичић, „О поменику Св. Богородице Љевишке“, *Старинар*, бр. 15, стр. 43–69.
- Садник/Ајцетмилер 1955:** Linda Sadnik und Robert Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Mouton&Co–S-Gravenhage in Verbindung mit Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
- Стојановић 1890:** Љубомир Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, титици, поменици, записи, и др.*, Споменик Српске краљевске академије, бр. 3, стр. 176–189.
- Суботић 1889:** Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Матица српска, Нови Сад.
- Томић и Војкулеску 1996:** Миле Томић и Мирча Војкулеску, *Поменик манастира Крушедола*, САНУ/Народна библиотека Србије/Матица српска, Београд/Нови Сад.
- Целакоски 1992:** „Најстариот поменик на Бигорскиот манастир“, у: *Споменик САНУ*, књ. СХХХI, Одељење историјских наука, књ. 7, Београд, стр. 221–240
- Штављанин-Ђорђевић 1987:** Љубица Штављанин-Ђорђевић, „Један недовољно познат поменик из времена деспота Ђурђа Бранковића“, *Археографски прилози*, бр. IX, стр. Београд, 331–347.

CYRILLO-METHODIAN LINGUISTIC TRADITION
AND OLD SERBIAN LITURGY BOOKS:
a preliminary analysis

Summary

The author intends to determine the degree of presence of the Cyrillo-Methodian graphemic-orthographic and linguistic tradition in Old Serbian liturgy books of XV – VXIII century. Three manuscripts of different chronological and territorial provenance were used as the corpus for the study: Liturgy book of Mount Atos monasterial grounds from St. Peter Koriški church (Kosovo and Metohia, 16. century), Vodičnik liturgy book (Montenegro, 16. Century) and Liturgy book of Krušedol monastery (Vojvodina, 17. century). The study was limited only to introductory sections of liturgy books (which state the rules for recording entries into the liturgy book and declamation of the book during liturgy), since the remaining sections of the liturgy books – with the exception of several stereotypical formulas – contain only personal names. The study showed that the introductory sections of the analysed Old Serbian liturgy books were written by applying a highly standardized Resavian orthography (as expected, taking into account the chronological origin of the manuscript) and using the Serbian-Slavic language (as expected, taking into account the genre, i.e. content and goal of the manuscript). Since the content of the introductory sections of liturgy books is typical, and since the majority of the manuscripts originates from XVI and XVII century, this sort of situation is expected to be found in other manuscripts as well.

Аутор настоји да утврди у којој је мери ћирилметодијевска графичко-правописна и језичка традиција присутна у српским средњовековним поменицима XV–XVIII века. Анализа је спроведена на материјалу трију рукописа различитих територијалних и хронолошких провинијенција: Поменик хиландарског метоха цркве св. Петра Коришког (Косово и Метохија, 16. век), Водичнички поменик (Црна Гора, 16. век) и Поменик манастира Крушедола (Војводина, 17. век).

Кључне речи: историја српског језика, српскословенски језик, поменички предговори, Водичнички поменик, Поменик хиландарског метоха цркве св. Петра Коришког, Крушедолски поменик.